

Jednání sympozia potvrdilo účelnost dlouhodobě programově orientované spolupráce a pracovní konfrontace odborníků společenskovědního, přírodovědného a technického zaměření, pracovníků z oblasti výzkumu i praxe řízení při řešení otázek rozvoje automatizace ve spojení se sociálním plánováním a řízením. Tuto spolupráci je zapotřebí dále prohlubovat a podle možností rozšiřovat na úroveň řešení úkolů státního plánu základního výzkumu a státního plánu ekonomického výzkumu.

V závěru sympozia bylo doporučeno:

- se zvýšeným úsilím pracovat na objasňování místa, úlohy a významu problémů implementace v rozvoji socialistické společnosti v současné etapě,
- zpřesňovat pojem implementace zejména ve vztahu k pojmu realizace,
- jak ve výzkumu, tak v praxi řízení sociálních procesů věnovat soustavnou pozornost otázkám využívání automatizovaných systémů řízení v procesu zavádění sociálních plánů,
- prohlubovat rozpracování otázek sociálních aspektů zavádění (implementace) automatizovaných systémů řízení a dovést je až do metodických směrnic pro jejich budování,
- zvláštní pozornost teorie a praxe řízení soustředit na otázky výstavby bank dat ve vazbě na banky metod a modelů jako nezbytných prvků automatizovaných systémů řízení pro plánování sociálního rozvoje.

Libuše Lišková

### Sociologové diskutují o problematice zkoumání potřeb, zájmů a hodnot

Sekce marxistické sociologické teorie a sekce sociologických metod a technik Československé sociologické společnosti při ČSAV uspořádaly ve dnech 10.–12. 5. 1983 v zařízení ÚV SSM v Harrachově pracovní seminář na téma *Rozvoj marxistické sociologické teorie a cesty jejího vstupu do praxe* (na příkladu zkoumání problematiky potřeb, zájmů a hodnot).

Jednání, která probíhala společně a ve dvou paralelních sekcích, byla rozdělena do čtyř tematických okruhů:

- teoretické přístupy*, vymezující vzájemné souvislosti potřeb, zájmů a hodnot diferencovaných společenských subjektů, včetně společenských souvislostí (A1 — 2 — *Obecné souvislosti*; A3 — *Vztah k prognózování a řízení*),
- možnosti *konceptualizace a operacionalizace* těchto přístupů,
- kritický rozbor poznatků z realizovaných výzkumů* potřeb, zájmů a hodnot,
- metody zkoumání* potřeb, zájmů a hodnot včetně posouzení jejich použitelnosti.

Pracovního semináře se účastnilo 42 sociologů a dalších odborníků. Zahájil jej J. Světlý (Ústav marxismu-leninismu ČVUT, Praha) referátem *K vymezení vnitřních souvislostí potřeb, zájmů a hodnot jako společenských kategorií*. Po historickém exkursu, věnovaném vzniku potřeb a jejich kategorizaci, položil základní otázku, týkající se rozdílu či odlišnosti objektivního zájmu a potřeby: Zájmy bývají perspektivní a komplexní, zatímco potřeby jsou spíše záležitostmi přítomného nebo blízkého okamžiku a reprezentují dílčí, jednotlivé stránky aktivního života a rozvoje subjektu. Proto jsou potřeby v podstatě jednotlivými projevy zájmu a jednotlivými stupni směřujícími k jeho realizaci. J. Světlý dále polemizoval s názorem, že hodnota je to, co uspokojuje nějakou potřebu, což by znamenalo, že potřeba je primární a hodnota od ní odvozená. „Autorům takového názoru ovšem uniká fakt, že sice velmi usnadnili odpověď na otázku, co je hodnota a co nikoli, ale naprosto nic tím nezískali, protože celou tíží rozhodování jenom odsunuli a ponechali otevřený problém, která potřeba je hodnotnější a které nikoli, která znamená rozvoj člověka a která je smyšlenou, rafinovanou choutkou“.

R. Růžička (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) hovořil na téma *Teoreticko-logická konceptualizace potřeb, zájmů a hodnot*. Analyzoval mechanický přístup v pojetí těchto kategorií, které se často kladou vedle sebe bez vztahovosti, byť jde o elementární skladebné prvky sociální reality. Tato realita může být reflektována jednak věcnou formou postižení (prvky), jednak pomocí jejich potenciálních či aktuálních vztahů. V potenciálních vztazích pak dochází k rozporu potřeb a činnosti. Potřeba je zde chápána jako potenciální souvislost, jako rozpor. Činnost jako řešení rozporu je chápána jako aktuální vztah.

V. Krivý (Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) referoval na

téma *Vztah hodnocení a hodnotové orientace k činnosti v sociální skutečnosti*. Pro hodnoty je podstatné, že „jsou tím, na co se subjekt orientuje jako na cosi důležitého, významného. Hodnoty, na něž se orientuje, a interiorizované normy představují jedno z vnitřních určení jeho relativního samopohybu“. V. Krivý hovořil mimo jiné též o příčinách narůstání významu problematiky hodnotových orientací v souvislosti s rozvojem socialistického způsobu života. Je nutné reflektovat i devalorizační efekt saturace potřeb.

J. Pešková (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha) hovořila ve svém vystoupení o *vztahu vědy, marxistické filozofie a axiologie (teoretických a metodologických problémech)*. Při specifikaci tohoto vztahu vycházela z vymezení účelu filozofie a filozofického nazírání, jež je „tázáním po nesamozřejmých vrstvách reality, jejichž pochopení je nezbytné pro orientaci v rozmanité problematice aktuálních situací, vyskytujících se věcí a předmětností“. Vztah vědy a filozofie charakterizovala jako tázání po „povaze praxe vědomí jako vědomého bytí“.

O hodnotách hovořila jako o „výrazu vztahu společenského člověka ke společenskému bytí, schopnosti člověka rozlišovat to, co jest důležité podle váhy a významu v dané souvislosti nejen ad usum okamžité potřeby a spotřeby, ale z hlediska autenticity seberozvíjejícího se lidského společenství. Právě v tomto smyslu se v současné době stává axiologie jednou z důležitých disciplín marxistické filozofie“. Lidské „uspokojování potřeb“ je složitým dialektickým vztahem a nesplyvá, jak by se mohlo stát, s pouhým „užíváním“, s pouhou spotřebou. (Pokleslé pojetí potřeb a jejich uspokojování je východiskem ideologie spotřební společnosti na rozdíl od Marxova pojetí potřeb jako stimulu společenského rozvoje.)

I. Pospíšilová (Výzkumné pracoviště ekonomiky a řízení Univerzity J. E. Purkyně, Brno) vycházela ve svém vystoupení z poznatků získaných v průběhu sociálně ekonomického výzkumu tzv. odvětví rozvoje člověka (školství, zdravotnictví, kultura, tělesná kultura). Zabývala se kategorií potřeb diferencovaných společenských subjektů a procesů uspokojování těchto potřeb jejich činností a produkty. Vymezení potřeb jako potenciálních vztahů subjektů k vnitřním a vnějším existenčním podmínkám korespondovalo s teoreticko-logickým pojetím potřeb, navrženém v referátu R. Růžičky.

V této souvislosti se otevřela diskuse, zda při zkoumání problematiky potřeb, zájmů a hodnot vystačíme s mateřskou disciplínou, jež představuje pouze dílčí poznávací vstup. Při plánování budoucího člověka je nutno počítat s tím, že nelze oddělovat zájem člověka a zájmy společnosti. Na druhé straně pak společnost spoluprodukuje o tom, jakého člověka vychová. D. Alijeová (Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) připomněla Marxův pojem „asketizace potřeb“ jako stále smysluplný a podnětný.

M. Flek (Československé automobilové opravny, n. p. hl. m. Prahy) hovořil na téma *Místo potřeb, zájmů a hodnot v algoritmu inteligentního chování diferencovaných společenských subjektů*. Ve svém referátu reflektoval některé názory sovětských vědců, lékařů, zejména P. K. Anochina a N. M. Amosova, vycházejících z podnětů akademika Vernadského, o souhrnném rozumu lidstva, který nasýtí biosféru a změní se v noosféru. Hovořil též o architektuře funkčního systému modelování intelektu a o inteligentním chování kolektivů a celých skupin, zejména v souvislosti s kosmonautikou a robotikou.

J. Vavroušek (Ústav pro ekonomiku a řízení VTR, Praha) hovořil k tématu *Úloha lidských hodnot v procesu plánování rozvoje společnosti*. Hodnotu definoval jako obecnou normu, ideál, cíl, internalizovaný subjekt. Proces plánování ve společnosti pak vymezil jako proces stanovení cílů rozvoje společnosti a hledání strategie rozvoje optimálního využití zdrojů pro dosažení těchto cílů. Ve vztahu obecných cílů a hodnot a konkrétních plánovacích cílů, daných mechanismem stávajícího plánování, se projevují rozpory. Je třeba věnovat systematickou pozornost společenským hodnotám a jejich vstupu do praxe, tj. — v plánování vycházet z explicitně stanovených hodnot a kontroly jejich dosahování (kritéria hodnocení);

— promítnout hodnoty do plánů jednotlivých organizací;

— používat kritéria hodnocení a motivace lidí vycházející z dané soustavy hodnot.

M. Fejt (Ústav pro ekonomiku a řízení VTR, Praha) přednesl referát na téma *Vliv vědeckotechnické revoluce na utváření potřeb, zájmů a hodnot a jejich funkce v tvorbě prognóz*. Zdůraznil nutnost perspektivního plánování vývoje společnosti jako základní společenské hodnoty. Souhrnná prognóza vývoje společnosti nezbytně vyžaduje interdisciplinární spolupráci.

V poněkud konkrétnější rovině se obdobnou problematikou zabýval I. Canev (Ústav pro ekonomiku a řízení VTR, Praha) v referátu *Některé problémy identifi-*

kace vzájemných vazeb směrů rozvoje vědy, techniky, ekonomiky a sociální oblasti v prognózách.

V. Hollmann (Dům techniky ČSVTS, Pardubice) hovořil o *Sociálních cílech a hodnotách jako východisku při řešení sociálního potenciálu území*. Všiml si zejména metod hodnocení variantních řešení prognóz rozvoje velkých územních celků a potenciality území. Podrobněji se věnoval metodě multikriteriální optimalizace a hodnocení. Zmínil se též o problémech projektantů při zacházení s těmito „sociálními“ metodickými pomůckami.

R. Franěk (Ústav marxismu-leninismu ČVUT, Praha) referoval o *možnostech a omezeních konceptualizace a operacionalizace při výzkumu hodnot u vysokoškolských studentů a absolventů Českého vysokého učení technického*. Klíčovou otázkou zkoumání hodnot se jeví jejich cílové naplnění a vlastní představy o hodnotách — odlišení ideálu od cílevědomé činnosti. Naznačil, že v metodologii zkoumání problematiky potřeb zůstává celá řada otevřených otázek.

Kritickému rozboru realizovaných výzkumů byly věnovány čtyři referáty:

J. Vaníčková (Výzkumný ústav obchodu, Praha) přednesla referát *Hodnotové orientace mladých domácností*, J. Slavíková (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSU, Praha) *K problematice pracovní motivace a vztahu k práci ve výzkumech veřejného mínění*, M. Dražilová (Ústav pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, Praha) *Některé poznatky ze zkoumání hodnot jako součásti světónázorové orientace* a J. Krejčí (Výzkumný ústav obchodu, Praha) *Operacionalizace vztahů potřeb a spotřeby ve výzkumu veřejného hospodářského mínění*.

M. Foret (Ústav vědeckého ateismu, Brno) hovořil na téma *Metodologické meze dotazovacího šetření potřeb, zájmů a hodnot*: v situaci přenosu teoretických otázek do fáze empirického výzkumu dochází k redukci, limitaci záměrů a poznatků. První fáze redukce nastává již při vymezení objektu, určitého výseku reality, další fáze redukce pak při metodickém vymezení jednotek, objektů, při výběru jejich vlastností. K redukci dochází i ve fázi prakticko-realizační, jak z hlediska validity, reliability a přesnosti, tak z hlediska interpretace (obava z vytváření nových umělých vlastností). Všechny fáze redukce lze prověřit zkouškou praxí, zejména přímým stykem s uživateli.

J. Kabele (Sportpropag, Praha) se zaměřil na málo diskutovanou problematiku *vývojových orientací skupin z hlediska potřeb, zájmů a hodnot*: Život skupiny lze chápat mimo jiné také jako permanentní vyjednávání o budoucnosti, vycházející z jejího sebepojetí, konstituovaného v minulosti a vytvářejícího zmíněnou vývojovou orientaci.

K *historiografickému výzkumu potřeb, zájmů a hodnot* hovořil J. Matějček (Slezský ústav ČSAV, Opava). Označil vztahy mezi sociologií a historiografií v praxi za „stále nedůvěřivé“, neboť historiografie počítá s problémy nevyžadujícími přesnější analýzu motivací. K potížím výzkumu náleží též obtížný výběr indikátorů a problémy s verifikací výkladu motivací, která se z nouze provádívá spekulativně. Jisté výsledky slibuje kromě rozhovorů studium realistické beletrie, psaných vzpomínek, korespondence a dalších dokumentů.

M. Potůček (Sportpropag, Praha) seznámil přítomné se zkušenostmi z *obsahové analýzy dokumentů společenské řídicí praxe, vztahených k tělesné kultuře*, za léta 1945—1981. Zmíněná analýza představuje průmět obsahu těchto dokumentů do roviny hodnot politicko-organizačních a obsahových, pomineme-li podrobnější třídění. Je též průmětem identifikací retrospektivního pohybu těchto hodnot v závislosti na vývoji československé tělesné kultury, společnosti a institucí, zprostředkujících jejich vztah. V tomto smyslu může sloužit jako jeden z informačních zdrojů analytické a potenciálně prognostické povahy pro společenské rozhodování o dané společenské funkční sféře.

V diskusi vystoupili D. Alijevová, B. Boška, M. Benda, V. Dvořák, J. Kreipl, J. Pavlusová, J. Segeth.

Seminář upozornil na nutnost hlubšího poznání potřeb, zájmů a hodnot v socialistické společnosti. Jeho široký záběr — od filozofických, přes axiologii, sociální aspekty ekologie, prognostiky, teorie řízení až po konkrétní výzkumné postupy — prospěl vzájemné informovanosti, identifikaci nevyjasněných problémů a otevřených cest dalšího zkoumání.

Věra Dvořáková